

СКОПНЕНКО

Олександр Іванович — кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України

Академік НАН України
Григорій Петрович Півторака

ШЛЯХ І ПОКЛИКАННЯ

До 80-річчя академіка НАН України

Г.П. Півторака

14 червня 2015 р. виповнюється 80 років від дня народження видатного українського мовознавця, фахівця з історії та діалектології східнослов'янських мов, етногенезу східних слов'ян, академіка НАН України Григорія Петровича Півторака.

14 червня цього року святкує своє 80-річчя видатний український учений, заступник академіка-секретаря Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України, член комітету Міжнародної асоціації білорусистів, президент Української асоціації білорусистів, лауреат премії ім. І.Я. Франка НАН України, премії президентів академій наук України, Білорусі та Молдови, премії ім. О.О. Потебні НАН України, автор майже 300 праць з історії та діалектології східнослов'янських мов, етногенезу східних слов'ян, завідувач відділу загальнославистичної проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, академік НАН України Григорій Петрович Півторака.

Праці Г.П. Півторака вивчають студенти-філологи вітчизняних університетів, ідеї мовознавця істотно впливають на загальний рівень світової славистики, змушуючи дослідників переглядати деякі глотогенетичні концепції, що панували до тепер. Про мову та лінгвістику, про свій шлях у науці Григорій Петрович розмірковує під час інтерв'ю.

— Григорію Петровичу, без Ваших праць не можна уявити ані вітчизняної україністики, ані славистики. Ваші монографії з глотогенезу українців, білорусів, росіян увійшли до національного філологічного фонду. Проте будь-яка велика річка починається з маленького струмка, а кожен поет родом із дитинства. Напевне, це доречно сказати й щодо науковців. Як джерела Вас живили? Як починався Ваш шлях у науку?

— Наукою я зацікавився ще в студентські роки. Навчаючись на історичному відділі історико-філологічного факультету

Полтавського педінституту ім. В.Г. Короленка, я прагнув долучитися до роботи в науковому студентському товаристві, проте декан нашого факультету вважав, що першочерговим завданням інституту є підготовка учителів середньої школи, а не вчених, тому наукова робота серед студентів ледве жеврїла. Нав'язана мені найперша робота «Використання місцевого матеріалу на уроках історії з теми “Револуційний рух на Полтавщині 1905–1917 рр.”» до науки не мала жодного стосунку. Справа зрушила з місця, коли на 3-му курсі внаслідок проведеної М.С. Хрущовим реформи вищої освіти нам розширили спеціалізацію і додали ще фах «учитель української мови та літератури». Молодий завідувач кафедри української мови П.С. Дудик¹ організував науковий мовознавчий гурток і викладав нам факультативно польську мову, поступово залучаючи до наукової роботи. Моя перша наукова праця «Фразеологія роману М. Стельмаха “Кров людська — не водиця”» дістала досить високу оцінку і разом з іншими найкращими студентськими працями (зокрема, з біології, фізики, математики) увійшла до збірника, розмноженого на ротаторі накладом 25 примірників на правах рукопису. Він не зберігся, бо я не вважав це видання вартим уваги. Загалом же мушу сказати, що мені як майбутньому філологу педагогічний інститут дав дуже мало, й довелося потім усе здобувати самоосвітою, особливо в аспірантурі в Білорусі.

— **Чи можете назвати людей, які найбільше вплинули на Ваше становлення як науковця?**

— На моє становлення як науковця протягом першого року навчання в аспірантурі Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні АН УРСР вплинув діалектолог Ф.Т. Жилко² (він мене

¹ Дудик Петро Семенович (1926–2013) – український мовознавець, автор праць із синтаксису сучасної української літературної мови, посібників для педагогічних вишів і підручників для середньої школи.

² Жилко Федот Трохимович (1918–1995) – відомий український діалектолог. Розробив концепцію та керував підготовкою «Атласу української мови», уклав карту українських говорів, підготував програму й

вразив тим, що під час першої зустрічі відразу визначив мою рідну говірку, точно назвавши не тільки область, район, а й декілька споріднених між собою сіл, одне з яких було моїм) і мій перший науковий керівник О.Б. Ткаченко³, а також І.Г. Матвіяс⁴, О.С. Мельничук⁵. Проте як науковець я остаточно сформувався в Білорусі протягом 1962–1964 рр. під час аспірантської підготовки й написання кандидатської дисертації під керівництвом А.Й. Журавського⁶. Найбільший вплив мали науковці сектору історії білоруської мови Інституту мовознавства ім. Якуба Коласа АН БРСР та колеги-аспіранти з Інституту літератури ім. Янки Купали АН БРСР.

— **Сфера Ваших наукових інтересів пов'язана як з українською, так і з білоруською мовою. Це випадковий збіг? Чи, може, тут спрацьовує якась логіка Вашої долі?**

— Моє зацікавлення білоруською мовою можна назвати випадковим, бо для мене воно було несподіваним (Інститут мовознавства

перший підручник з української діалектології для філологічних спеціальностей.

³ Ткаченко Орест Борисович (1925 р.н.) – визнаний фахівець у галузях українського, слов'янського, фіноугорського та загального мовознавства. Досліджує проблеми історичної типології мов, соціолінгвістики, інтерлінгвістики, мовних контактів, еколінгвістики. Автор численних наукових праць, присвячених проблемі мовної стійкості.

⁴ Матвіяс Іван Григорович (1925 р.н.) – український мовознавець, фахівець з граматики української мови, історії української літературної мови, українських діалектів. Автор багатьох наукових праць, співавтор і відповідальний редактор «Атласу української мови».

⁵ Мельничук Олександр Савич (1921–1997) – відомий український лінгвіст, член-кореспондент АН СРСР, академік НАН України, фахівець зі славістики, загального та порівняльно-історичного мовознавства. Створив київську етимологічну школу.

⁶ Журавський Аркадій Йосипович (1924–2009) – відомий білоруський мовознавець, член-кореспондент АН БРСР. Вивчав історію білоруської мови та білоруського мовознавства, питання нормалізації сучасної білоруської літературної мови, першим довів існування білоруського варіанта церковнослов'янської мови, досліджував мову видатних культурних діячів Білорусі XVI – початку XVII ст. (Ф. Скорини, С. Будного, В. Тяпинського та ін.).

Г.П. Півторак (крайній ліворуч у верхньому ряду) серед колег з відділу загального та слов'янського мовознавства Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні. У першому ряду другий справа — О.С. Мельничук, крайній праворуч у другому ряду — А.П. Непокупний, другий справа в другому ряду — В.Г. Скляренко, третій праворуч у верхньому ряду — О.Б. Ткаченко. Київ. 1982 р.

ім. О.О. Потебні АН УРСР потребував фахівця з білоруської мови, і тодішній заступник директора К.К. Цілуйко загітував мене вступати до аспірантури з цього фаху), але спрацювала, як Ви сказали, і якась логіка моєї долі. Річ у тім, що білоруська мова привертала мою увагу ще з раннього дитинства: майже щодня я вдома бачив на коробочці сірників під червоно-оранжевим зображенням сонця напис «БССР. Запалкавая фабрыка імя Кірава, г. Барысаў». Я здогадувався, що «запалкавая фабрыка» — це «сірникова фабрика», але чому саме так її називають, залишалось таємницею. Крім того, приблизно 9-річним школярем я якось слухав радіо у двоюрідної сестри — вчительки початкової школи, і вона, шукаючи для мене цікаву передачу, натрапила на Мінськ, де якраз звучали «апошнія паведамленні», тобто «останні вісті». Мене буквально ошелешила та мова — здалася якоюсь чудернацькою, навіть гумористичною, але цілком зрозумілою, дуже милозвучною й цікавою. Під час наступних відвідин я хотів слухати тільки білоруську мову. Відтоді я і полюбив її на все життя.

— *Як Ви оцінюєте сучасний стан української та білоруської мов? Що Вас тривожить і що тішить?*

— Сучасний стан української та білоруської мов оцінюю як незадовільний і не відповідний статусу державних мов наших суверенних держав. Звичайно, тішить те, що сфера використання цих мов значно розширилася порівняно з тим, що було в епоху тоталітаризму, і люди вже не соромляться розмовляти своєю рідною мовою. Тривожить те, що цей процес відбувається аж надто повільно. Хотілося б, щоб наші мови, крім гуманітарної сфери, поширилися на медицину, техніку, спорт, бізнес тощо. Тільки тоді вони стануть повноцінними державними мовами. Обурює те, що деякі наші недоброзичливці із сусідньої північно-східної держави (навіть високопосадовці!) уперто заперечують існування українців та, очевидно, й білорусів як окремих народів і їхніх мов, що на початку ХХІ ст. сприймається як вияв повного невігластва й політичного шарлатанства.

— *У якому стані перебуває зараз українська білорусистика? Як би Ви окреслили основні напрями її розвитку?*

— Сучасна українська білорусистика перебуває не в найкращому стані через брак достатньої кількості висококваліфікованих кадрів: більшість фахівців старшого покоління відійшли в інший світ, а повноцінної заміни поки що немає. Покладаю великі надії на молоді кадри, адже в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка вже впродовж п'яти років готують, серед багатьох інших, і фахівців з білоруської мови та літератури. Перспективними напрямками білорусистики на цьому етапі вважаю білорусько-українську лексикологію і лексикографію (насамперед білорусько-український фразеологічний словник) та історію білорусько-українських етномовних взаємозв'язків ХІV—ХVІІ ст.

— *Українці кажуть: «На віку — як на довгій ниві». Які події Вас найбільше вразили? Чи були якісь поворотні моменти у Вашому житті?*

— На моєму віку ще в дитинстві трапилися події, дуже протипоказані дитячій психіці. Це війна 1941—1945 рр. з усіма труднощами нацистського окупаційного режиму та Голодомор

1947 р. Вони закарбувалися в пам'яті назавжди. А поворотним моментом у своєму житті вважаю початок студентства — навчання в педагогічному інституті. На відміну від недавнього педучилища, де щодня треба було готуватися до 6–7 уроків з різних предметів, зокрема й до нелюбих мені фізико-математичного профілю, в інституті настало райське життя: було по три пари лише з трьох гуманітарних предметів, не опитували щодня й не ставили оцінок, на семінарських заняттях студенти виступали за власним бажанням. Усе це здавалося розкішшю, майже казкою, про яку й не мріялося.

— *Захисту Вашої докторської дисертації передував досить складний період у Вашому житті. Чи є у Вас бажання про нього згадувати?*

— Так, аж до горбачовської перебудови я мав досить складні стосунки з тодішнім тоталітарним режимом, хоча ніколи не був ні дисидентом, ні ворогом радянської влади. Проте ще з дитинства ми, сільські діти, бачили різючу відмінність між тим, що писали газети, говорили нам у школі про наше щасливе й заможне життя, і реальністю, у якій ми жили в злиднях. Крім того, батьки й односельчани відверто й детально розповідали нам про Голодомор 1932–1933 рр. та про репресії 1937–1938 рр. з відповідними коментарями й оцінками. І ми швидко зрозуміли жорстокість, брехливість, облудність і лицемірство тодішнього антинародного режиму на чолі з Й. Сталіним, служити якому я вважав аморальним. Тому ніколи не був членом партії, у своїй діяльності не підлаштовувався під віяння поточного моменту. Звичайно, режиму це не подобалося, і він, хоч і не переслідував мене відкрито, проте блокував шляхи до професійного зростання, забороняв викладацьку роботу в університеті, після захисту кандидатської дисертації аж 13 років тримав мене на посаді молодшого наукового співробітника. Однак дирекція Інституту й колеги завжди ставилися до мене прихильно й доброзичливо, за що я їм вельми вдячний. Згадувати той час не маю ані потреби, ані бажання, але я задоволений, що пройшов його

Г.П. Півторак на XII Міжнародному з'їзді славистів у Кракові. 1998 р.

гідно й безкомпромісно, не зрадивши ні друзів і колег, ні свою совість.

— *Вашу першу монографію присвячено історії східнослов'янського дієслова. Наскільки складно було працювати над «Морфологією інфінітива в східнослов'янських мовах»? Чи лишилися в пам'яті якісь особливі емоції, пов'язані з виходом у світ праць «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови», «Українці: звідки ми і наша мова»? Яка з Ваших праць має найщасливішу долю?*

— Вихід нової книжки завжди викликає радість і задоволення. Але кожній монографії передувала щоденна праця для свого задоволення, причому поряд з виконанням планових завдань із зовсім іншої проблематики. Найщасливішу долю має, мабуть, моя науково-популярна книжка «Українці: звідки ми і наша мова» (1993). Вона готувалася до друку ще за тих часів, коли книгарні робили замовлення на нову літературу за наявними тематичними каталогами різних видавництв. Завдяки цьому моя книжка вийшла накладом 17 тисяч примірників і потрапила до майже всіх бібліотек країни, охопила широке коло читачів, через що має досить гучний резонанс, особливо серед викладачів і студентів гуманітарних факультетів.

— *Ви працюєте в галузі східнослов'янського глотогенезу. У цій царині в сучасно-*

Г.П. Півторак з дружиною, доктором мистецтвознавства, професором Л.П. Корній на XIV Міжнародному з'їзді славистів у м. Охридї (Македонія). 2008 р.

му мовознавстві співіснують кілька діаметрально різних концепцій, закорінених у різних традиціях. Крім того, тут циркулює дуже багато наукоподібних міфів. Академічній науці доводиться ставати на герць як зі скостенілими концепціями російської імперської науки, так і з дилетантськими «розвідками», що вкладають українську мову в уста праатька Адама. Чи не було Вам страшно братися за таку тему?

— Братися за проблему східнослов'янського етно- і глотогенезу мені було не страшно, а дуже цікаво. Як історик і філолог, я міг легко відділити зерно від полови в різних, але, як правило, односторонніх і упереджених концепціях цієї проблеми й глибоко переконався в необхідності застосовувати при її дослідженні комплексний підхід, тобто залучати не лише мовознавчі, а й історичні, археологічні, антропологічні та інші матеріали. Наскільки переконливо мені це вдалося, нехай судять фахівці.

— Григорію Петровичу, який найголовніший висновок Ви зробили у своїх глотогенетичних дослідженнях?

— Якщо Ви маєте на увазі найголовніший висновок стосовно походження українців та української мови, то я можу сказати, що ми не кращі й не гірші від усіх інших слов'янських народів, бо є частиною всього слов'янства. Українці як окремий етнос і його мова почали

формуватися після розпаду праслов'янської етномовної спільності у V–VI ст. н.е. синхронно з іншими слов'янськими етносами та мовами задовго до виникнення державності й появи писемності. З плином часу наша мова змінювалася, поступово позбавляючись архаїчних рис та особливостей і набуваючи нових — так само, як і окрема людина, переживаючи різні періоди свого буття: немовля — дошкільний вік — підліток — юність — зрілість, при цьому залишається тією самою особистістю.

— Чи не складно було Вам поєднувати наукову й педагогічну діяльність?

— Ні, зовсім не складно. Навпаки, я мав якусь внутрішню потребу спілкуватися з молоддю, розуміти її, передавати їй свої знання, а на практичних заняттях вчити думати, аналізувати, робити узагальнення та висновки.

— Майже 20 років Ви очолюєте відділ загальнославистичної проблематики і східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні НАН України, який свого часу перейняв естафету укладання «Етимологічного словника української мови» від колишнього відділу загального та слов'янського мовознавства. Ви починали працювати над Словником одразу після закінчення аспірантури в 1964 р. під керівництвом академіка НАН України О.С. Мельничука. Протягом 1983–2012 рр. у світ вийшло шість томів цієї фундаментальної праці, три вже після того, як О.С. Мельничук відійшов у вічність. Наступного року завершиться укладання сьомого (довідкового) тому. Багато хто з етимологів називає цей словник найкращим серед етимологічних словників слов'янських мов. Власне, майже вся Ваша наукова діяльність була пов'язана з цим Етимологічним словником. Чому взагалі етимологічні словники мають таку тривалу історію укладання і чому вони такі важливі для мовознавчої науки й національної гуманітаристики?

— Укладання етимологічних словників справді потребує тривалого часу й роботи не одного покоління лексикографів. Мало кому

Основні праці Григорія Петровича Півторака

зі слов'янських етимологів вдавалося довести розпочату справу до кінця. Це пояснюється надзвичайною складністю такої роботи. Адже укладачеві доводиться оперувати сотнями мов — споріднених і не споріднених, живих і мертвих, літературних і діалектів, а також використовувати величезний обсяг наукової літератури: словників (етимологічних, тлумачних, перекладних, термінологічних та ін.), монографій і статей, які розкривають етимологію, історію форми та розвиток семантики окремих слів чи їх груп протягом десятиліть і століть. За тривалим процесом підготовчої роботи й укладання тексту словника, який, як правило, розростається в кілька томів, багато часу й зусиль потребує його редагування, робота з видавництвом. На все це йдуть роки, а іноді й десятиліття. Важливість етимологічних словників визначається тим, що вони є не тільки лексикографічними довідниками, а й невичерпним джерелом для галузевих етимологічних словників (наприклад, діалектної, ботанічної, медичної, запозиченої лексики), а також діалектологічних, історичних, етнологічних та інших досліджень.

— *Ваші наукові праці широко відомі не лише в Україні, а й далеко за її межами. А чи підтримуєте Ви особисті контакти з провідними іноземними мовознавцями?*

— Так. Серед моїх добрих знайомих, наприклад, директор Інституту славістики Зальцбургського університету (Австрія) професор Герман Бідер, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (США) Майкл С. Флаєр, професор Ягеллонського університету (Краків), академік Польської академії наук Вітольд Маньчак, директор Інституту славістики філософського факультету Університету ім. Масарика у м. Брно (Чехія) Іво Поспішіль та ін., а також чимало славістів із Білорусі, Санкт-Петербурга, Москви.

— *Що Ви найбільше цінуєте і чого категорично не сприймаєте в людях?*

— Найбільше ціную компетентність, інтелегентність, професіоналізм, доброту й людську порядність. Категорично не сприймаю дурість, підлість, підступність, брехливість, зраду, надмірне грошолобство.

— *Щиро дякую, Григорію Петровичу, за інтерв'ю.*

Колектив Інституту мовознавства ім. О.О. Потебні, колеги, учні та послідовники щиро вітають шановного ювіляра і зичать йому доброго здоров'я, натхнення та реалізації багатьох творчих планів. Нехай не буде у Вашому житті нездоланих наукових вершин, а тимчасово нездолані верховини завжди приваблюють і спонукають до пошуків!

Висловлювання дослідників про праці Г.П. Півторака

Г. Бідер, доктор філологічних наук, професор Зальцбурзького університету (Австрія): *«На відміну від багатьох інших славістів, у професора Півторака надзвичайно широкий науковий профіль, що охоплює всі східнослов'янські і частково навіть усі слов'янські мови. Численні праці професора Півторака з історичної граматики та зовнішньої історії східнослов'янських мов, їхньої історичної діалектології, історичної типології, етногенезу слов'ян, етимології української мови, а також з лексикографії, соціолінгвістики та стилістики належать до класичних праць європейської славістики, їх використовують і цінують експерти й студенти».*

В.М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор Санкт-Петербурзького державного університету (РФ), заслужений професор Грайсвальдського університету (Німеччина): *«Багато хто зі славістів нині дивиться на слов'янський етногенез очима професора Г.П. Півторака, у чому автор цих рядків мав нагоду пересвідчитися на XIV Міжнародному з'їзді славістів в Охридї (2008, Македонія)».*

М. Флаєр, професор, директор Українського наукового інституту Гарвардського університету (США): *«Визначальною рисою наукової діяльності Г.П. Півторака є об'єктивне і всебічне опрацювання ним конкретних проблем історичного розвитку слов'янських, зокрема східнослов'янських, мов. Особливо яскраво це виявилось в його фундаментальній монографії «Формування і діалектна диференціація давньоруської мови», а також у книжці «Українці: звідки ми і наша мова» — адресованому широкому читачькому заголові вступі до проблематики історії української мови та її діалектів».*

М. Алексієнко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладознавства та зіставної лінгвістики Щецинського університету (Польща): *«Монографічні праці професора Г.П. Півторака рекомендуються*

студентам як обов'язкова література, вони становлять канон багатьох навчальних програм, зокрема курсу сучасної української літературної мови, історії української мови з елементами історичної граматики, порівняльної лексикології та фразеології польської, російської й української мов, порівняльно-історичної граматики слов'янських мов, лінгвокультурології, а також монографічних доповідей».

В. Маньчак, професор Ягеллонського університету (Польща), дійсний член Польської академії наук: *«Я завжди був дуже здивований великою ерудицією і багатогранною науковою діяльністю, яку протягом багатьох років проводить професор Григорій Петрович Півторак. З його книжок особливо ціную синтетичне опрацювання «Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов». Крім того, великої поваги заслуговує його співучасть у виданні «Етимологічного словника української мови».*

Г.К. Тичко, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри білоруської філології та світової літератури Білоруського державного університету культури і мистецтв (Білорусь): *«У Білорусі добре знають Г.П. Півторака як видатного вченого й педагога. Його професійні й доброзичливі поради, зацікавлена підтримка сприяли становленню наукового пошуку багатьох білоруських науковців. У Білорусі також добре знають і всіляко вітають діяльність Г.П. Півторака, спрямовану на розвиток білорусознавчих досліджень в Україні».*

В.В. Лучик, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри загального і слов'янського мовознавства Національного університету «Києво-Могилянська академія»: *«Григорій Петрович Півторак належить до кола провідних українських мовознавців, яких характеризує широкий діапазон філологічних знань. Його наукове надбання становлять численні праці з найрізноманітніших проблем української, білоруської та загальнослав'янської проблематики. Вони отримали високу оцінку з боку вітчизняних і зарубіжних фахівців».*